

הרב מ. רזיאל – ר"מ המכון

גדרי בנין וסתירה בכלים

א.

במסכת שבת¹ איתא: לוי בר שמואל אשכחינהו לרב אבא ולרב הונא בר חייא דהוו קיימי אפיתחא דבי רב הונא. אמר להו מהו להחזיר מיטה של טרסיים בשבת. אמרי ליה שפיר דמי. אתא לקמיה דרב יהודה, אמר הא רב ושמואל דאמרי תרוייהו חייב חטאת. מיתיבי המחזיר קנה מנורה בשבת חייב חטאת, קנה סיידים לא יחזיר ואם החזיר פטור אבל אסור. רבי סימאי אומר קרן עגולה חייב קרן פשוטה פטור. אינהו דאמרי כי האי תנא, דתניא מלבנות המיטה וכו' רשב"ג אומר אם היה רפוי מותר וכו'. מצינו אם בן בסוגיא מחלוקת תנאים ואמוראים אם יש חיוב בנין בכלים.

עוד מצינו בפרק הבונה², העושה נקב כלול של תרנגולים, רב אמר משום בונה ושמואל אמר משום מכה בפטיש. עייל שופתא בקופינא דמרא, רב אמר משום בונה ושמואל אמר משום מכה בפטיש. ופירש"י שופתא יתד קטן שתוחבים בתוך בית יד של מרא בתוך נקב הברזל להדקו שלא יצא, וקופינא הוא החור שכראש המרא. הרי מצינו מחלוקת רב ושמואל אם יש בנין בכלים.

עוד איתא בגמ'³ ת"ר דלת של שידה ושל תיבה ושל מגדל נוטלין אבל לא מחזירין. ושאלו בגמ' אם אין מחזירין משום בונה שיאסר ליטול משום סותר, ותירץ רבא דקסבר האי תנא אין בנין בכלים ואין סתירה בכלים. והא דאין מחזירין גזירה שמא יתקע. ורש"י פירש שמא יתקע ויתחייב משום מכה בפטיש. וכן שיטתו בכל הסוגיות שהבאנו ואחרות, שמסקנת כל הסוגיות שאין בנין בכלים, ובתוקע טעם האיסור לא משום דהוי בונה אלא משום מכה בפטיש. וכן כתב^{3,1} בהרבה מקומות. וכנראה טעמו משום דקיי"ל כב"ה במסכת ביצה⁴ דאמרי דאין בנין וסתירה בכלים ולכן מתירים לזקוף המנורה ביו"ט. והא דס"ל לרב

1 שבת דף מז ע"א ורש"י שם ד"ה חייב חטאת.

2 שבת דף קב ע"ב.

3 שבת דף קכב ע"ב ורש"י ד"ה גזירה שמא יתקע.

4 ביצה דף יא ע"א.

פרק הבונה² דחייב משום בונה, הרי דס"ל דיש בנין בכלים, אפשר ליישב דס"ל כדני תנאי דס"ל כן ובשיטת ב"ש, ודוחק להעמיד רב דהלכתא כוותיה כדברי ב"ש. ואפשר עוד ליישב כמש"כ היראים⁵ שאין כונת רב לומר שחייב בזה משום בונה, אלא רב בא לומר שאין במעשה זה חיוב משום מכה בפטיש. משום שמכה בפטיש הוא לאחר שהושלמה המלאכה וכל עוד לא הושלמה המלאכה אין לחייב משום מכה בפטיש. ועל זה חולק שמואל וס"ל דיש גם בזה חיוב מכה בפטיש אע"פ שמלאכת עשיית הכלי תושלם רק עכשיו. ולשיטה זו חולקים רב ושמואל בגדרי חיוב מכה בפטיש, לא בגדרי בונה, שלכ"ע אין בכלים משום בנין. ובספר באר יצחק⁶ הקשה על רש"י מהגמ' בפסחים ס"ה ע"א ד"ה אחד זה ואחד זה מכואר שלדעת חכמים מגבן חייב משום בונה, ואם לשיטת רש"י מסקנת כל הסוגיות שאין בנין בכלים ודאי שאין בנין באוכלים, ואם כן הסוגיות חלוקות אם יש בנין בכלים או לא. ותירץ שחכמים בסוגיא בפסחים סוברים כאותם דס"ל שיש בנין בכלים וכדעת ב"ש ולא כב"ה, ואם כן הסוגיא בפסחים דלא כהלכתא, ועיי"ש בדבריו.

ב.

דעת תוס'⁷ שבמקום שעושה כל הכלי, או במקום שעושה בנין גמור, כגון בתוקע, לכ"ע חייב משום בונה גם בכלים. ותוס' הקשו על שיטתם מהגמ' דף ע"ה ע"ב אמר ר' שמעון ר' קיסמא אמר ר' שמעון בן לקיש הצר צורה בכלי זכוכית והמנפח בכלי זכוכית חייב משום מכה בפטיש. משמע שגם בבנין גמור אין חייב במשום בונה רק משום מכה בפטיש. והניחו בצ"ע.

יש לשאול הא דאמר שמואל² דחייב משום מכה בפטיש, האם הוא חולק על עצם הדין, וסובר שגם בתוקע או בבנין גמור או בעושה כלי אינו חייב משום בונה רק משום מכה בפטיש. והרי במיטה של טרסיים ס"ל לרב ושמואל דחייב חטאת, ומשמע דמחייבים מאותו הטעם. ודוחק לומר שרב מחייב משום בונה ושמואל מחייב משום מכה בפטיש. גם צריך לומר דרבא דס"ל³ דאין בנין בכלים מדבר בבנין שאינו גמור, ולדעתו החזרת תריסים וזקיפת מנורה של חוליות שמתרת לדעת ב"ה, ואין בזה איסור בונה, זה משום שאין זה נקרא בנין גמור, וצריך ביאור מה נקרא בנין גמור ומה נקרא בנין שאינו גמור. בעל המאור⁸ פירש שיש שני סוגי בנין בכלים. אם לוקחים שני כלים ומחברים אותם יחד לכלי אחד, כגון שידה המורכבת משידות ששמים אותן זו על גבי זו, או מנורה המורכבת ממנורות קטנות והדומה לזה, זה נקרא בנין שאינו גמור ואין בזה איסור בונה. וגם שמואל מורה לדין זה, ומה ששמואל מחייב משום מכה בפטיש בעייל שופתא בקופינא במרא, זה משום שאין דרך בנין בכך. ויש אומרים שהגמ' בביצה שהעמידה את ב"ה כמ"ד אין בנין בכלים, משום שהסוגיא שם כמ"ד אין בנין בכלים ולכן העמידו את ב"ה כשיטה זו. אבל הסוברים שיש בנין בכלים יעמידו דברי ב"ה במנורה דאית בה חדקי שבה אין לגזור אטו

5 יראים סימן קב, הובאו דבריו גם בכסף משנה פרק י' מהלכות שבת הלכה יג.

6 באר יצחק, לרבי יצחק אלחנן סי' יג ענף ב ד"ה ובאמת צ"ע.

7 שבת דף עד ע"ב ד"ה חביתא ותנורא. וכדף קב ע"ב ד"ה האי מאן ובעוד מקומות.

8 מסכת שבת במלחמות ה' ריש פרק הבונה.

מנורה של חוליות. ולפי דבריו נאמר אנו שרבא שהעמיד הברייתא שאין בנין בכלים, זה דוקא בדלתות של שידה תיבה ומגדל, שחשובים בנין משני כלים התיבה והדלת שכל אחד חשוב כלי לעצמו, אבל בבנין כלי מחלקים והדומה לזה יודה גם רבא שיש בנין בכלים. וליש אומרים שהביא בעל המאור הדבר שנוי במחלוקת הסוגיות, וא"כ נוכל להעמיד דברי רבא כפשוטם וכסוגיא במסכת ביצה הסוברת להלכה שאין בנין בכלים.

דעת הרמב"ן⁸ גם היא שרב ושמואל סוברים שיש בנין בכלים. וגבי עייל שופתא בקופינא דמרא סובר שמואל שאין דרך בנין בכך ולכן חייב משום מכה בפטיש ולא משום בונה. אבל גבי מיטה של טרסיים פוסקים רב ושמואל כת"ק שחייב משום בונה, ולרשב"ג דקיי"ל כוותיה אין בנין בכלים, ואם תקע חייב משום מכה בפטיש וכן סובר רבא וכן הלכה. וכך ישב פסקי הרי"ף עיין בדבריו. ובמשכנות יעקב⁹ הקשה עליו, שלפי דבריו נצטרך לומר שרשב"ל המתיר לטלטל מנורה בשבת רק אם היא קטנה ויש בה חדקי (בפרק כירה דף מ"ו) שאין לגזור בה אטו מנורה של חוליות, הרי דס"ל שיש בנין בכלים, שאל"כ היה לו להתיר לטלטל כל מנורה אפילו של חוליות, משום שגם אם תתפרק מותר להחזירה בשבת. ואילו בפרק כלל גדול אמר רשב"ל המנפת בכלי זכוכית והצר צורה בכלי זכוכית חייב משום מכה בפטיש, משמע ולא משום בונה, וא"כ דעתו דאין בנין בכלים, כמו שהקשו בתוס' על שיטתם, ונשאר בצ"ע.

וכן דעת שיטה המיוחסת לר"ן¹⁰ שעשית כלי חדש חייב משום בונה כתוס', וכן בבנין כלים שאינם של חוליות סוברים רב ושמואל שיש בנין בכלים. ובהא לא קיי"ל כוותיהו אלא קיי"ל שאין בנין בכלים, אבל בעשיית כלי קיי"ל שיש בנין בכלים. וכן דעת הירושלמי פרק כלל גדול. אבל כלי שהתפרק וחזר ובנאו אינו חייב משום בונה ותוקע חייב משום מכה בפטיש. וכן נראה דעת המאירי¹¹. גם לשיטה זו יקשה מדברי ריש לקיש כמו שהקשה במשכנות יעקב על הרמב"ן.

לסיכום, ראינו שנחלקו תנאים ואמוראים אם יש בנין בכלים וכמה סוגיות דנו בכך. שלוש שיטות בראשונים לבידור מסקנת הסוגיות וההלכה. דעת רש"י וסיעתו שאין בנין בכלים כלל, והתוקע חייב משום מכה בפטיש. דעת התוס' והרמב"ן שהעושה כלי או החוזר ובונה כלי שצריך אומן להחזירו ולהדקו בזה יש בנין בכלים, וכן התוקע חייב משום בונה. והמחזיר כלי שאין צריך אומן להחזרתו אינו חייב משום בונה שבזה אין בנין בכלים. ודעת המאירי וסיעתו שבהחזרת כלי אין בנין בכלים ותוקע חייב משום מכה בפטיש והעושה כלי חדש חייב משום בונה.

9 משכנות יעקב לרבי יעקב מקרלין אורח חיים סימן ק'.

10 חידושי הר"ן למסכת שבת סוף פרק כירה ד"ה רשב"ג אומר. ופרק כלל גדול דף עד ע"ב ד"ה האי מאן דעביד חביתא, ופרק בונה דף קב ע"ב ד"ה האי מאן.

11 בית הבחירה, שבת ל"ד מו ד"ה מיטה, ועיין בדבריו בפרק כלל גדול ל"ד ע"ב שנראה משם שדעתו כרש"י שבחביתא ותנורא אינו חייב משום בונה דאין בנין בכלים. אבל בפרק הבונה כתב בפירוש שהעושה כלי חדש אין זה קשור לבנין בכלים אלא נקרא עושה כלי וחייב משום בונה, והביא ראיה ממגבן ומחבין. עיין בדבריו. ונראה שכן גם דעת בעל חידושי הר"ן והרא"ה שהביא עיין בו.

ג.

ודברי הרמב"ם בענין זה צריכים ביאור, שכתב¹² וכן העושה כלי אדמה כגון תנור וחבית קודם שישרפו הרי זה תולדת בונה וחייב. וכן המגבן את הגבינה הרי זה תולדת בונה ואינו חייב עד שיגבן כגרוגרת. המכניס יד הקרדום בתוך העין שלו הרי זה תולדת בונה וכן כל כיוצא בו. וכן התוקע עץ בעץ בין שתקע במסמר בין שתקע בעץ עצמו עד שנתאחד הרי זה תולדת בונה וחייב.

ובמנחת חינוך¹³ הקשה על הרמב"ם מדוע נקט כלי אדמה קודם שישרפו, אם דעתו שבעשיית כלי יש חיוב משום בונה כמו שנראה מהמשך דבריו.

והנראה לומר בביאור הדברים שבגמ' נאמר⁷ האי מאן דעביד חלתא וכו' האי מאן דעביד חביתא וכו' ופירש"י דמשום בונה לא מחייב דאין בנין בכלים. ותוס' חלקו ואמרו שנוציא אחד מהאבות שמנה רש"י לחיוב ונכניס בונה תחתיו. והקשו על עצמם מדברי ריש לקיש גבי המנפח בכלי זכוכית. והנה הרמב"ם¹⁴ כתב גבי דיני המכה בפטיש כיצד המנפח בכלי זכוכית והצר בכלי צורה אפילו מקצת הצורה וכו'. ובפירוש קדמון ממצרים¹⁵ ביאר דבריו שהתיך זכוכית או מתכת ויצק אותם לדפוס כדי לעשות כלי. ומעת שיתחיל הכלי להתהוות חייב משום מכה בפטיש. ופשטות הדברים משמע שעובר משום מכה בפטיש ולא משום בונה. ועיין בזה במנחת חינוך¹³. וכנראה בא הרמב"ם ליישב הקושיא שהקשו תוס' על שיטתם גבי חביתא וחלתא שחייב משום בונה. ולדעת הרמב"ם יתבאר הסוגיות כך: האי מאן דעביד חביתא או חלתא שהם כלי אדמה, ועדיין לא שרפם בתנור שיעשו כלי חרס, כאופן שהם עדיין כלי אדמה, בזה חייב משום בונה. וכמו שכתב הרמב"ם וכן העושה כלי אדמה, ומשמעות כלי אדמה הוא קודם שישרפם בתנור ויהיו כלי חרס, ואין דין זה קשור לדין בנין בכלים, רק הוא דין מיוחד בכלי אדמה כמשמעות הגמ' לפירוש הרמב"ם. ודוקא קודם שנשרפו שאם שרפם בתנור חייב משום מבשל כמו שפסק הרמב"ם¹⁶ וכן המבשל כלי אדמה עד שיעשו חרס חייב משום מבשל. הרי מפורש לדעת הרמב"ם שבעשיית כלי חרס יש שני שלבים ושני חיובים. כשעשה כלי אדמה ועדיין לא שרפו בתנור חייב משום בונה וזו הלכה מיוחדת בכלי אדמה ונלמד מהסוגיא של חלתא וחביתא. ומששרפם בתנור ונעשו כלי חרס חייב משום מבשל כמשמעות הסוגיא שם, וכאמור אין הדבר קשור לדין בנין בכלים. ובעשיית כלי זכוכית או מתכת שהמיס הזכוכית או המתכת ויצקם בדפוס לעשות כלי, חייב משום מכה בפטיש ולא משום בונה כמבואר בדבריו, כמובן שעל מצב המסת הזכוכית או המתכת חייב משום מבשל כהגדרת תולדות מלאכת מבשל ברמב"ם¹⁶. ואם כן בעשיית כלי חייב משום בונה רק בעשיית כלי אדמה קודם שישרפם ויעשו כלי חרס. ובעשיית כלי ע"י התכת זכוכית או מתכת ויציקתם לדפוס אינו חייב משום בונה רק משום מכה בפטיש. אבל רואים מדברי הרמב"ם שבונה שייך גם בכלים, שהרי פסק שמגבן חייב משום בונה, וכמו שכתב בבאר יצחק שהבאנו, שאם יש בנין באוכלין ודאי יש בנין בכלים, ומפורשים הדברים

12 פרק י מהלכות שבת הלכה יג.

13 מנחת חינוך במוסך השבת אות כה.

14 פרק י מהלכות שבת הלכה טז.

15 פירוש קדמון ממצרים מהדורת שבתי פרינקל לפרק י הלכה טז.

16 פרק ט מהלכות שבת הלכה ו.

במאירי שהבאנו¹¹. יש לומר לדעת הרמב"ם שאם יצר כלי ע"י חיבור חלקים בדבר שצריך גבורה ואומנות כפי שהגדיר הדברים בסמ"ג¹⁷ חייב משום בונה דבזה יש בנין בכלים. וזה שנקט הרמב"ם דוגמא במכניס יד הקרדום בתוך העין שלו. שהרי כדי שיוכל להשתמש בקרדום בלי שישל הברזל מן העץ, צריך לקבוע יד הקרדום היטב, וצריך לזה גבורה ואומנות, בזה ובדומה לו יש בנין בכלים. וכן התוקע עץ בעץ עד שנתאחד ונעשה אחד חייב משום בונה שגם בזה יש בנין בכלים. ובעשיית או הרכבת כלי באופן שאין בו גבורה ואומנות אינו חייב משום בונה, שבוה אין בנין בכלים, כמו שפסק הרמב"ם¹⁸ אין מחזירין מנורה של חוליות ולא כיסא המפוצל ולא שולחן המפוצל וכיוצא בהן מפני שנראה כבונה, ואם החזיר פטור שאין בנין בכלים ואין סתירה בכלים. מפורש ברמב"ם שבהחזרת חלקי כלי ליצירת כלי שלם אין משום בנין. וצריך לבאר ההבדל בין שולחן או כיסא המפוצל ליד הקרדום בתוך העין שלו, שבוה צריך גבורה ואומנות להחזירו ובוה אין צריך גבורה ואומנות. ומה שכתב האבני נזר¹⁹ בדעת הרמב"ם שכל החזרת כלי מהודק נקראת תקע וחייב בה משום בונה, אין נראה כן מלשון הרמב"ם שהבדיל בין רפוי ואינו רפוי, וכתב שאם הכלי רפוי מותר לכתחילה, ואם אינו רפוי אסור מדרכנן. משמע שאינו רפוי אפילו מהודק אסור מדרכנן. וגבי תוקע יד קרדום בעין שלו שלזה קורא הרמב"ם תקע, שם אין מדובר במהודק סתם, שהרי בקרדום אפילו מהודק יש חשש שישל הברזל מן העץ, שם צריך שיהיה מהודק ותקוע היטב וצריך לזה גבורה ואומנות כמו שכתב הסמ"ג, זה נקרא תקע וחייב בה משום בונה. וכן בתוקע שני עצים עד שנתאחדו שגם לזה צריך גבורה ואומנות שיתקעו עד שיהיו אחד, גם בזה חייב משום בונה וכמש"כ הרמב"ם. אבל עשיית כלי חיובה משום מכה בפטיש מלבד עשיית כלי אדמה קודם שישרפו שחייב בהם משום בונה, וזה דין מיוחד בכלי אדמה כמו שביארנו. נמצא שהרמב"ם פסק בכל הסוגיות באופן שאין סתירה ביניהן. גבי מיטה של טרסיים פסק הרמב"ם פטור אבל אסור באינו רפוי, וברפוי מותר לכתחילה כרשב"ג, בחביתא וחלתא באר הרמב"ם דמיירי בכלי אדמה שקודם שישרפו חייב משום בונה ואם שרפם חייב משום מבשל. בכלי זכוכית ומתכות פסק הרמב"ם כרשב"ל שחייב משום מכה בפטיש, גבי עייל שופתא בקופינא דמרא פסק כרב דהלכתא כוותיה שחייב משום בונה, והיינו דוקא בכגון קרדום שצריך גבורה ואומנות לחברם יפה שלא יפרדו. ותקע שמבואר שחייב פירש הרמב"ם דמיירי בתקע עץ בעץ עד שנתאחדו, וחייב משום בונה, ונתבארו הסוגיות כולם ושיטת הרמב"ם עולה יפה.

ד.

שיטת הרשב"א כפי שעולה מחידושי²⁰ ומדבריו בעבודת הקדש²¹ נראה שבדין בנין בכלים יש שתי הלכות: עשיית כלי, בזה פוסק הרשב"א כשיטת התוס' והרמב"ן שלכ"ע חייב משום

17 סמ"ג לאוין סה ד"ה הבונה.

18 פרק כב מהלכות שבת הלכה כא.

19 אבני נזר אורח חיים סימן ריא אות א ואות ח.

20 חידושי הרשב"א למסכת שבת סוף פרק כירה וריש פרק הבונה.

21 עבודת הקודש, בית מועד שער ראשון פרק יב, שער שני פרק ז ס"ק ב, שער שלישי פרק ג ס"ק א.

כונה, שבבנין גמור כגון זה יש בנין בכלים. וכשמרכיב כלי מחלקים בזה פוסק הרשב"א שאין בנין בכלים, ואם תקע חייב משום מכה בפטיש. ודלא כאבני נזר שם שלמד מדברי הרשב"א בעבודת הקודש שחייב משום בונה. שהרשב"א שם כותב בפירושו²¹ ואם תקע הרי זו מלאכה גמורה וחייב משום מכה בפטיש ע"כ. ובהמשך דבריו שם חילק בין רפוי לגמרי לבין רפוי ואינו רפוי. משמע שמהודק אינו בכלל זה רק הוא בכלל תקע שחיובו משום מכה בפטיש לדעתו. וכן משמע מדבריו גבי זקיפת מנורה של חוליות ביו"ט, שברפויה לגמרי אף בשבת זוקפין, ורפויה ואינה רפויה אסור לזקוף בשבת ומותר ביו"ט, ומנורה שעשויה לתקוע חוליותיה אסור לזוקפה. ואילו דין מנורה שהודקים חוליותיה השמיט הרשב"א. ולפי דברינו מבוארים הדברים, שדעת הרשב"א שהדוקה לגמרי היינו תקע ובה כבר באר הרשב"א שחייב משום מכה בפטיש.

ראיה נוספת לכיאוורינו בשיטת הרשב"א שרק בעשיית כלי חדש יש חיוב משום בנין בכלים כמו שכתב בחידושו, היא מדבריו²¹ בשער שני גבי עושה פה לחבית, שכתב שם שאם עושה לחבית פה יפה נראה כעושה כלי בשבת, משמע בבירור שאין בזה איסור דאורייתא, ולכן כשאינו מכויץ לעשות לה פה מותר משום שאין בנין וסתירה בכלים קטנים. וזה בניגוד לדעת תוס'²² המתירים לנקב חבית להוציא גרוגרות שבתוכה דוקא כמוסקתי, אחרת אסור, ואילו הרשב"א מתיר בכל חבית קטנה. רק בחבית גדולה כאהל, בה יש בנין וסתירה לדעת הרשב"א, בזה כתב שמותר לשברה להוציא מה שבתוכה ובלבד שלא יתכוין לעשות לה פה, דוקא כמוסקתי. מוכח דעתו שרק בעשיית כלי חדש סובר שיש בנין וסתירה בכלים, בכל כלי אחר אין בנין וסתירה, ותוקע חייב משום מכה בפטיש. לא נאריך להראות כיצד יבוארו הסוגיות לכל שיטה, אך למסקנה מצינו ארבע שיטות בדין בנין בכלים:

- א. שיטת רש"י הפוסק שאין בנין בכלים כלל אפילו בעשיית כלי חדש, ותוקע פירושו במסמרים ויתדות וחייב משום מכה בפטיש. ומה שהקשה עליו הבאר יצחק ממגבן שכתב לדעת חכמים שחייב משום בונה, צ"ל שרש"י פוסק שמגבן אינו חייב משום בונה רק אסור משום שבות כשיטות שהביא המגיד משנה, ולכן בע"כ הסוגיא בפסחים היא כמ"ד יש בנין בכלים ולכן העמידה הסוגיא את חכמים הסוברים שמגבן חייב משום בונה, ובע"כ תאמר שגם עושה כלי חייב משום בונה. ואין הלכה כשיטה זו לדעת רש"י.
- ב. שיטת התוס' שבין בעושה כלי חדש, בין במחזיר חוליות כלי ומהדקן דהיינו תוקע, בין בתוקע במסמרים ויתדות שזה גם תוקע, ככולם חייב משום בונה, דיש בנין וסתירה בכלים, מלבד ברפוי ואינו רפוי שבזה אומרים שאין בנין בכלים. וקשה עליהם מדברי רשב"ל גבי הצר צורה בכלי זכוכית וכמו שהקשו בעצמם והניחו בצ"ע. וכן קשה על הרמב"ן ההולך באותה דרך וכמו שהקשה המשכנות יעקב.
- ג. שיטת הרמב"ם שבנין בכלים שייך רק בעושה כלי אדמה קודם שישרפו או בונה כלי מחלקים שמחברם בדבר שצריך גבורה ואומנות, או תוקע עץ בעץ במסמרים או ע"י העץ עצמו עד שהתאחדו, בכל כלי אחר אין בנין בכלים, ובעשית כלי מתכות וכדו' ע"י התכת המתכת חייב משום מכה בפטיש ולא משום בונה. וכן בעשית כלי חרוך מכלי אדמה ששרפם

כתנור חייב משום מבשל ולא משום בונה. ובנין כלי מחלקים מהודקים בדבר שאינו צריך גבורה ואומנות אין בנין בכלים.

ד. דעת הרשב"א שהמרכיב כלי ע"י חלקיו שהורכבו בהידוק זהו תוקע וחיובו משום מכה בפטיש לא משום בונה. ומשמע בכל ענין בין צריך גבורה ואומנות בין אינו צריך. בעושה כלי חדש חייב משום בונה, ככל ענין אחר אין בנין בכלים. ובאמת על הרשב"א לא קשה קושיית תוס' מהא דרשב"ל המנפת בכלי זכוכית והצר צורה בכלי זכוכית שחייב משום מכה בפטיש, שהרשב"א יפרש דברי רשב"ל כשעושה צורה מסוימת בכלי קיים, אבל באמת אם עושה כלי חדש מתחילתו לדעת הרשב"א יתחייב משום בונה ולא משום מכה בפטיש. אבל תוס' שפירשו שגם תוקע והמחזיר כלי בהידוק חייב משום בונה וגם עושה כלי חייב משום בונה, עליהם קשה באמת מהא דרשב"ל וכמו שהקשה במשכנות יעקב.

ה.

בשו"ע²³ פסק שאסור להחזיר ולהדק מיטה של פרקים בשבת. ובלבושי שרד שם פירש כונתו שאסור להחזירה או להדקה. וטעם האיסור שמא יתקע ואם תקע חייב חטאת. ובט"ז פירש שאם תקע חייב חטאת משום מכה בפטיש, ומ"א פירש חייב חטאת משום בונה. והנה המחבר עצמו פסק שהתוקע עץ בעץ חייב משום תולדות בונה, ואם כן יש לומר לפירוש הט"ז בדעת המחבר שיש שני מיני תוקע שכל אחד מהם שייך למלאכה אחרת. תוקע עץ בעץ או יד הקרדום בעין שלו שבזה חייב משום בונה, ותוקע פרקים של כלי ע"י יתידות וכדו' שבזה חייב משום מכה בפטיש. ואילו לדעת המ"א אין שני מיני תוקע והתוקע חייב תמיד משום בונה. לדעת הט"ז יש לומר שהמחבר פסק כרמב"ם והרשב"א שבעושה כלי חדש יש משום בנין, וכן במעמיד פרקים בדבר שצריך גבורה ואומנות. ולכן פסק שיש שני מיני תוקע ומלאכותיהם שונות. לפי זה צריך לבאר מה שפסק המחבר לקמ"ז²⁴ שובר אדם את החבית לאכול גרוגרות שבתוכה ובלבד שלא יכוין לעשות כלי, שזה דוקא במוסתקי, והרי זוהי שיטת תוס', ולדעת הרמב"ם והרשב"א מותר לשבור כל חבית קטנה ממ' סאה לאכול מה שבתוכה ובלבד שלא יתכוין לעשות כלי. ואכן בקרבן נתנאל²⁵ ובערוך השולחן²⁶ הכריעו דלא כמחבר וכתבו שהמתיר לשבור חבית איזו שתהיה לאכול מה שבתוכה יש לו על מי שיסמוך, ואם יש עוד צד להתיר יש להורות להיתר. ובתהילה לדוד²⁷ הקשה עליהם מדברי הרמב"ם שפסק שהתוקע עץ בעץ חייב משום בונה, ואם כן המפרק עץ מעץ חייב משום סותר, ואם כן השובר חבית צריך להיות חייב משום סותר. ועיין בדבריו שניסה לתרץ ודחה דעתם. ולפי מה שביארנו דעת הרמב"ם יש לתרץ קושייתו, שהרמב"ם נקט בונה בכלים בכמה אופנים מוגדרים. יש בונה בכלי אדמה, יש בונה בתוקע יד הקרדום

23 שו"ע א"ח סימן שיג ס"ק ח, וט"ז ומ"א ולבושי שרד שם, ועיין גם סימן רעט ס"ק ז.

24 שם סימן שיד ס"ק א וס"ק ז.

25 שבת פרק חבית ברא"ש סימן ו אות ה.

26 אורח חיים הלכות שבת סימן שיד ס"ק ז-ח.

27 תהילה לדוד לרבי דוד אורטינברג סימן שיד ס"ק א.

בעין שלו, ויש בונה בתוקע עץ בעץ עד שנתאחד. וישנם הבדלים בהגדרת בונה בכל אחד מהאופנים שנוכרו. בונה בכלי אדמה דוקא ולא בונה כלי אחר שלא מאדמה. בונה של תוקע עץ בעץ הגדרתו שאיחד שני עצים לעץ אחד. ואם הפריד עץ אחד לשניים על מנת לתקן הוי סותר על מנת לבנות וחייב. בונה כלי חדש או סותר כלי חדש לא נזכר ברמב"ם אם יש בו גדר בונה. נזכר התוקע יד הקרדום בעין שלו, כאן יש משום עשית כלי בדבר שצריך גבורה ואומנות דוקא, שאם אין צריך גבורה ואומנות, אלא חיבר שני חלקים ועשה כלי שלא בדומה לקרדום אינו חייב משום בונה לדעת הרמב"ם. ואם כן כשמפריד עץ הקרדום מעינו אם צריך גבורה ואומנות בהפרדה זו, והוא מפרידם ע"מ לתקן בדבר שאינו צריך גבורה ואומנות אינו חייב משום סותר ודומה לסתירה גרועה. לכן לדעת הרמב"ם מותר לשבור את החבית לאכול מה שבתוכה ובלבד שלא יתכוין לעשות כלי, שאם יתכוין לעשות כלי וכדי לעשות כלי זה צריך גבורה ואומנות חייב מדאורייתא משום בונה, ובדבר שאינו צריך גבורה ואומנות אסור מדרבנן, ומדאורייתא מותר כמו שכתב הרמב"ם עצמו בדין זה. ולכן כתב ערוך השולחן שהמתיר יכול לסמוך על חמישה אבות העולם ביניהם הרמב"ם המתירים. ולדעת המ"א שהמחבר סובר שהתוקע חייב משום בונה ולא משום מכה בפטיש, יש לומר שהמחבר פסק כתוס' וסיעתו, ולכן גם גבי שובר את החבית העמיד שדוקא במוסתקי מותר, אבל יש לבאר מדוע הוצרך המחבר להביא בנפרד הלכה של תוקע עץ בעץ שחייב משום בונה. אם כל תוקע חייב לדעתו משום בונה מדוע היה לו להביא הלכה זו בנפרד, ויש לישב.

ד.

לפי האמור נוכל להבין דברי המחבר גבי פותחת שבכלים, שכך פסק בס"ק ז: פותחת של עץ ושל מתכת אסור להפקיע ולשבר, דבכלים נמי שייך בנין גמור וסזירה. ומטעם זה אסור להסיר הצירים שמאחורי התיבה אם נאבד המפתח, ויש מתירים בזו. ושבירת פותחות של תיבות יש מתיר ויש אוסר. ויש להתיר ע"י עכו"ם. עכ"ל. והט"ז באר דעת המתירים לשבור הצירים משום שזו סתירה גרועה ולכן מותרת, ודעת האוסרים שזו סתירה גמורה וביה קיי"ל שיש סתירה בכלים. והקשה על המחבר מדוע הביא המתירים והאוסרים גם גבי שבירת הצירים וגם גבי שבירת הפותחת, הרי זו אותה מחלוקת. ואם תרצה לחלק ביניהם קשה מדוע נקט המחבר בראש דבריו כסתם לאסור שבירת פותחות ואחר כך הביא מחלוקת בדבר. וכתב שכנראה יש ט"ס בדברי המחבר. ועיין במשנה ברורה שרצה לישב דברי המחבר שבאמת יש חילוק בין שבירת צירים לשבירת פותחת. שמה שחזר והביא המחלוקת לאחר שנקט לאיסור, הוא ללמדנו שבשעת הדחק אפשר להתיר ע"י עכו"ם. וראיתי בתשובת מהרי"ק²⁸ שנשאל בענין פותחות של עץ שנאבד המפתח אם מותר להכות על הפותחת כדי שיתרפו שיניה ולפתוח התיבה. וביאר שם פרטי בנין וסתירה בכלים וכתב שם וז"ל: אבל כד מעיינת שפיר, מעשה זה להכות בכח תחת הפותחת של עץ כדי שיצאו השינים מהחורים שירדו שם ויעלו למעלה וימשכו הסוגר ויפתחו הפתח איסור גמור הוא, בין בקבועות בקרקע בין בקבועות בכלים. וקרוב שיהיה בו חיוב חטאת, שהרי כתב הרמב"ם פ"י מהל'

שבת וכן התוקע עץ בעץ וכו' הרי זה תולדת בונה וחייב, ע"כ. למדנו מדבריו שבעצם סגירת פותחת יש משום תוקע עץ בעץ עד שנתאחד וחייב בה משום בונה. ומה שמותר לעשות זאת במפתח, כבר כתב החתם סופר בהגהותיו לשו"ע שם שכיון שעושה זאת ע"י מפתח אין זה חשוב תוקע ומותר, אבל ברור שאם סוגרים הפותחת בהכאה יש בזה משום בונה. ושבירת הפותחת ע"י הכאה שתפריד העץ ויצאו השיניים מהחורים שהיו בהם יש בה משום סתירה. וצ"ל שהכאה זו צריך גבורה ואומנות שלא תישבר הפותחת לגמרי, ולכן אם שובר הפותחת ע"מ לתקן שיוכל לפתוח התיבה, הרי הוא מפריד עץ מעץ וקרוב הדבר שהעושה כן חייב חטאת. לפי זה נבאר דברי המחבר. מתחילה פסק לאסור ולשבר פותחת בין של עץ בין של מתכת מטעם סתירה, ודעת המתירים משום דס"ל כרש"י שאין כלל בנין וסתירה בכלים. ולכן באר המחלוקת גם בשבירת הצירים וגם בשבירת הפותחת, שכל אחת דנה בסתירה מסוג אחר. המתירים שבירת צירים בעצם יכולים לסבור שיש סתירה בכלים, אבל רק בסתירה גמורה ואילו שבירת צירים היא סתירה גרועה ולכן התירו, אבל בשבירת פותחת יודו גם הם, וממילא רוב פוסקים אוסרים שבירת פותחת ולכן נקט המחבר בפשיטות לאיסור. אחר כך הביא שמ"מ גם בשבירת פותחת ישנה דעת רש"י וסיעתו המתירה משום דס"ל דאין בנין וסתירה בכלים כלל, ובזה פסק שבשעת הדחק יש להתיר ע"י עכו"ם. וקרוב לזה באר בערוך השולחן דברי המחבר. אמנם אם אומן פותח הפותחת ע"י אמצעי בלי להכות ולהוציא שיני הפותחת, הביא בשערי תשובה שמותר שדומה לפותח במפתח שבארנו שאין בזה בנין וסתירה כלל, ונתבאר דברי המחבר.

